

Felméry Zoltán

Az államháztartási kiadások GDP-n belüli arányát leíró mutatószám kritikai elemzése¹

Az állam társadalmi és gazdasági szerepvállalásának értékelése – különösen a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság, valamint az arra adott gazdaságpolitikai válaszok következtében – napjainkban ismételten széles körű figyelemre tart számot. A szerepvállalás értékelésére indikátorként gyakran használt GDP-arányos államháztartási kiadások mutatószámának azonban e tekintetben korlátai vannak. A korlátok megismerése elengedhetetlen elemzői feladat, az eredmények értékelése során azok bemutatása pedig intellektuális kötelezettség. Az elemzés ennek érdekében bemutatni és röviden értékelni kívánja a mutatószám képzéséből eredő aritmetikai, az igazgatási ágazatok szerinti értelmezéssel együtt járó, a GDP számszerűsítéséből és értelmezéséből következő, valamint az állami szerepvállalás értékelésével összefüggő korlátokat.

A társadalomtudományi elemzésekben széles körűen alkalmazzák az államháztartási kiadások GDP-n belüli arányát leíró mutatószámot. Az összesített, valamint az egyes igazgatási ágazati területekre vonatkozó kiadások GDP-n belüli arányát kifejező mutatókat a nemzeti és nemzetközi statisztikákat publikáló szervezetek rendszeresen közzéteszik, a társadalomtudományi elemzéseket és indexeket készítő szervezetek pedig a legkülönbözőbb célokra használják.² A felhasználás leggyakoribb indoka az állam adott igazgatási területeken való jelenléte – valamely módon kvantifikált, ezáltal kvázi objektív – érzékeltetésének igénye. Korábbi elemzéseink során magunk is használtuk a mutatószámot mondanivalónk alátámasztására.³ A tudományos igényű elemzéseken túl a mutatószámot a politikai retorika is gyakran hívja segítségül a politikai üzenetek nyomatékosítása végett. A különböző politikai szereplők – többek között – e mutatószám használatával érvelnek saját álláspontjuk érvényre juttatása mellett: kormányzati szereplők idézésével erősíteni kívánják politikai tevékenységük legitimitását, ellenzéki szereplők pedig e mutatószámot hívják segítségül a kormányzati tevékenység bírálatához. A mutatószám különböző időszaki adatsorait egyaránt használják az állam társadalmi és gazdasági szerepvállalása mellett és ellen érvelők. Egyes közéleti gondolkodók szerint a mutatószám aktuális értéke túl magas (az állami szerepvállalást tehát csökkenteni kell), mások szerint az érték túl alacsony (ez esetben pedig az állami szerepvállalás kiterjesztése célszerű), a közös viszonyítási alapot azonban a mutatószám számszaki értéke jelenti.

A mutatószám kiterjedt használata nem véletlen. Alkalmazásával egyszerűen, szemléletesen, összehasonlíthatóan, az egyes országok gazdasági fejlettségének figyelembevételével illusztrálható a konszolidált államháztartási kiadások alakulása. A felsorolt jellemvonásokkal

1 A mutatószám korlátaira és egyes jellemzőikre Kornai János hívta fel a figyelmemet. Kutatási tevékenységemet a Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány támogatta.

2 A teljesség igénye nélkül: KSH, Eurostat; OECD; IMF; IMD; Heritage Foundation; World Bank; UNESCO; Állami Számvevőszék Kutatóintézete; MTA KRTK.

3 A költségvetési kiadások diagnózisa és csökkentésének lehetőségei, valamint Az európai államok államháztartási kiadásainak alakulása a világgazdasági válság következtében.

kapcsolatos elemzői igények következtében azonban a mutatószám korlátainak tudatosítását a mutatószámot felhasználó szervezetek nemegyszer figyelmen kívül hagyják. Pedig a mutatószám – az állam társadalmi és gazdasági szerepvállalásának bemutatása érdekében történő használata esetén különösen – korlátokba ütközik, s az elemzési eredmények a korlátok ismeretében értékelendők. Az elemzés a mutatószám használata esetén figyelembe veendő legfontosabb korlátokra kívánja felhívni a figyelmet. Ennek érdekében az alábbiakban a mutatószám képzéséből eredő aritmetikai, az államháztartási kiadások igazgatási ágazatok szerinti értelmezésével együtt járó (a mutatószám számlálója), a GDP számszerűsítésével összefüggő (mutatószám nevezője), valamint az állami szerepvállalás értékelésével összefüggő korlátokra kívánja felhívni a figyelmet – egyes esetekben önálló gondolatokat közreadva, emellett a legfontosabb, a fenti kérdésekhez társítható szakirodalmi megállapításokat összegezve.⁴

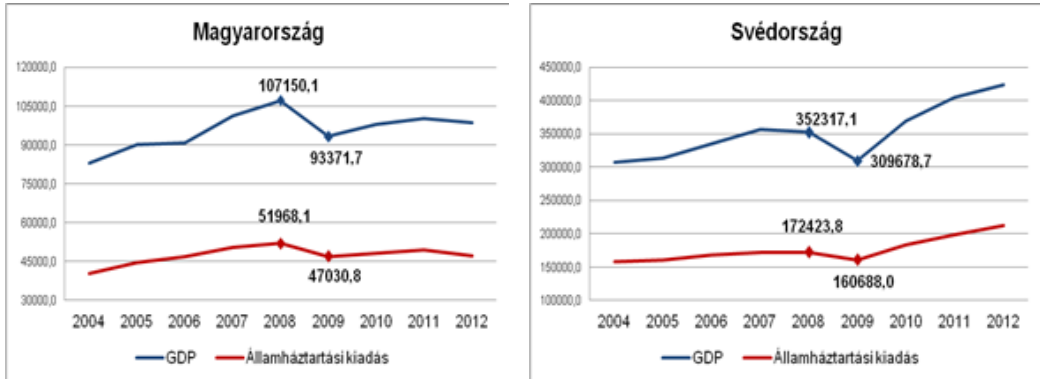
A mutatószám képzéséből eredő aritmetikai korlátok

A „GDP-arányos államháztartási kiadások” mutatószám egy tört, amely az összesített államháztartási kiadási főösszeg GDP-hez viszonyított arányát fejezi ki. A tört számlálójával és nevezőjével összefüggő egyedi korlátokra az alábbiakban térünk ki részletesen. Az egyedi problémáktól függetlenül azonban a tört jelleg önmagában problémát generál. Az államháztartási kiadási főösszegről elmondható az a kiadásokról általánosságban is igaz állítás, hogy meglehetősen rugalmatlan, mert politikavezérelt. Az európai államok esetén a kiadások érdemi növekedésének korlátja a jelenlegi gazdasági helyzetben az adósságnövekedés megszüntetésének, valamint a deficitcélok megtartásának az igénye, a kiadások csökkentésének pedig értelemszerűen politikai korlátai vannak. Ezzel ellentétben a mutatószám nevezője, a GDP az európai országok globális világgazdaságba történő – Magyarország esetén pedig különösen fennálló – beágyazottságának okán a szélsőséges piaci folyamatoknak erőteljesen kitett és – különösen válságidőszakokban – sokszor szélsőséges ingadozásokkal jellemezhető. Aritmetikailag belátható, hogy amennyiben egy tört számlálója robusztus, a nevezője pedig volatilis (az előbb láttuk, hogy az általunk vizsgált mutatószám pedig ilyen), akkor a tört értéke egy idősorban erőteljes kilengéseket mutat. Ez a felismerés önmagában indokolja a körültekintést – az általában hosszabb időtávon keresztül fennálló vonásokkal jellemezhető – állami szerepvállalás mérésére használt mutatószám alkalmazási lehetőségeivel kapcsolatban.

A törtjellegből eredő problémákat illusztrálja a két ábra. Az első Magyarország és Svédország GDP-jének, valamint összesített államháztartási kiadásainak alakulását mutatja 2004 és 2012 között. Érvelésünk alátámasztása érdekében számunkra a 2008-as és a 2009-es év – azaz a pénzügyi válság kirobbanását közvetlenül követő időszak – számszaki adatainak az alakulása az érdekes. Az ábrán feltüntetett jelölő vonalak meredekségéből egyértelműen látható, hogy a vizsgált évben mind a GDP, mind az államháztartási kiadások összege visszaesett, a GDP visszaesése azonban mindkét vizsgált ország esetén szignifikánsan nagyobb arányú volt a kiadások mérséklődésénél. Az államháztartási kiadások nagyobb mértékű rugalmatlansága e tekintetben is visszaköszön.

⁴ Az elemzés elkészítése egy fokozatos fejlődési folyamat eredménye. Az intellektuális tisztesség érdekében szükséges leszögezni: a témakörben született és hivatkozott megelőző elemzések eredményeinek értelmezése esetén is irányadóak a jelen elemzés állásfoglalásai. Az ott közölt eredmények a mutatószám használatából következően szintén az elemzésben kifejtett korlátok mentén értelmezendők.

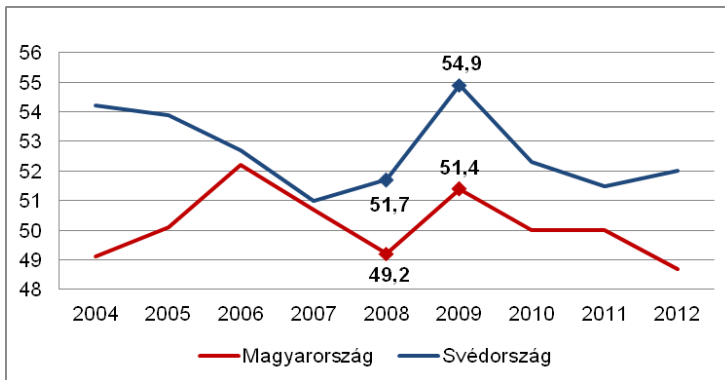
Magyarország és Svédország GDP-jének és összesített államháztartási kiadásainak alakulása (2004–2012)

Forrás: Eurostat a)

A két ország esetében a GDP-arányos államháztartási kiadások mutatószámértékét szemlélteti a második ábra. A fentiek alapján nem jelent meglepetést számunkra, hogy a mutatószám 2009. évi értéke a megelőző évhez képest mindkét ország vonatkozásában növekedett. A növekedés indoka, hogy a tört nevezője nagyobb mértékben csökkent, mint a számláló. Mivel azonban az államháztartási kiadások egyaránt csökkentek a vizsgált időszakban (csak kisebb mértékben, mint a GDP), a mutatószám növekedése dezinformál bennünket az állami szerepvállalás mértékének növekedéséről. A fenti példa kiválóan érzékelteti, hogy kizárólag a mutatószám értékének alakulásából téves következtetéseket vonhatunk le a szerepvállalás mértékének alakulásáról. A költségeken keresztül érzékelhető szerepvállalás mértéke csökkent, a mutatószám értéke – a képzésből eredő korlátok okán – mégis növekedett.

A GDP-arányos államháztartási kiadások mutatószámértéke Magyarország és Svédország esetében (2004–2012)

Forrás: Eurostat b)

A fentiekből következik, hogy a GDP jelentős volatilitását eredményező időszakokban (Magyarország esetében az elmúlt két és fél évtizedben mind a transzformációs válság, mind a 2008-ban kirobbant pénzügyi válság minden bizonnyal ilyen) a nemzetközi összehasonlítás érdekében a GDP-hez történő viszonyítás eszközével élő mutatószámokból ön-

magukban nem célszerű következtetéseket levonni.⁵ A fenti jellemzővel bíró időszakokban a mutatószám abszolút előjelű változása nem egyértelmű.⁶ Az állami szerepvállalást reprezentáló GDP-arányos államháztartási kiadások elmúlt időszaki alakulásából levont elemzői következtetések jelentékeny része önmagában az aritmetikai korlátokból következően felülbírálásra szorulhat. Ez annak köszönhető, hogy a mutatószám növekedését nem az államháztartási kiadásoknak és ezáltal a szerepvállalás mértékének a növekedése, hanem a GDP jelentékeny visszaesése okozta.

Az igazgatási ágazatok szerinti értelmezéssel együtt járó korlátok

A kiadások igazgatási ágazatok szerinti bontása nem az egyedülként használt statisztikai módszertan. A kiadásokat számszerűsíthetjük a fizetési mérleg alapján,⁷ illetve oszthatjuk természetük szerint: az éves költségvetési vitát nem érintő, kötelező kiadásokat (például nyugdíjkifizetések) és az éves költségvetési vitában meghatározott, diszkrecionális kiadásokat (például oktatási kiadások) megkülönböztetve. Az EU, valamint az OECD többek között a munkavállalók kompenzálása – szociális juttatások – közbenső fogyasztás – támogatások – kamatkifizetések – tőkefinanszírozások – egyéb folyó transzferek bontásban is közöl kiadási statisztikákat.⁸

A mi esetünkben azonban az igazgatási ágazatok szerinti bontásban közölt államháztartási kiadásokkal foglalkozunk. Amennyiben az összesített államháztartási kiadásokat fejezzük ki a GDP arányában és nem foglalkozunk annak belső szerkezeti megoszlásával, elsőre úgy tűnhet, elkerülhetjük, hogy beleütközzünk az igazgatási ágazatok szerinti értelmezésből eredő korlátokba. Ekkor is felmerülnek azonban értelmezési kérdések. Az ugyanis, hogy az államháztartási kiadások belső szerkezete milyen, érdemben befolyásolhatja az állam társadalmi és gazdasági jelenlétének mértékét és irányait, valamint azok állampolgári percepcióját. Egészen más jellegű állami működésnek és szerepvállalásnak érzékeljük, ha az állami kiadásokat környezetvédelemre és oktatásra, illetve a rendőrség megerősítésére és büntetés-végrehajtásra fordítják.⁹ Ennek érdekében célszerű túllépni a kizárólag az összesített államháztartási kiadási arányok vizsgálatán, és szemrevételezni az egyes igazgatási ágazatokra fordított kiadási arányokat. Az érdemi elemzéshez szükség van dezintegrációra.

Ha azonban az egyes igazgatási ágazatokra fordított konszolidált államháztartási kiadásokat kívánjuk a GDP arányában meghatározni – és azt jellemzően más országok hasonló arányaival összehasonlítani –, akkor szintén előfordulhat, hogy a valóságot torzító eredményeket kapunk. Az igazgatási ágazatok szerint bontott államháztartási kiadások számszerűsítésének indoka egy adott igazgatási ágazatra (például: oktatásra, egészségügyre, rendvédelemre, honvédelemre stb.) fordított kiadásokon keresztül az ágazatban létező állami jelenlét megítélése.

5 Az állítás természetesen nem kizárólag az általunk vizsgált mutatószám esetén értelmezendő, más, hasonló jellemzőkkel bíró mutatószámok – például a napjainkban oly sokszor hivatkozott GDP-arányos államadósság – esetén egyaránt igaz.

6 Egyes mutatók esetén a számszaki változások értékelése magától értetődő. A költségvetési hiányról például elmondható, hogy egy országban minél kisebb a hiány, annál jobb. Az állítás akkor is igaz, ha természetesen előfordulhat, hogy a költségvetési hiány „elengedése” egy recessziós időszakból történő kilábalás miatt az adott ország érdeke. A GDP-arányos államháztartási kiadások mutatószám azonban nem ilyen.

7 Lásd ehhez: KSH.

8 Benczes István – Kutasi Gábor: *Költségvetési pénzügyek*. Akadémiai, Budapest, 2010.

9 Nem lebecsülve természetesen az utóbbiak jelentőségét és létjogosultságát.

Ez bizonyos kutatási kérdések esetén releváns elemzői igény, azonban problémákat rejthet magában. A problémák nem az igazgatási ágazatok szerinti különböző osztályozásból erednek, az ugyanis minden esetben nemzetközi sztenderdek szerint történik.¹⁰ Az értelmezési problémák az alkalmazott osztályozás módszertanából következnek. A módszertan elemzése önálló elemzés témája lehetne. A klasszifikáció kapcsán felmerülő kérdések illusztrálására alkalmasak azonban a nyugdíjkiadások.¹¹ Az igazgatási ágazatok szerinti bontásban közölt statisztika értelmében a nyugdíjkiadások a szociális ügyekre fordított kiadások között kerülnek elszámolásra. Mivel azonban a nyugdíjkiadások – implicit államadósságként és kötelező kiadásként – jelentősen különböznek a diszkrecionális egyéb szociális kiadásoktól (például családi pótlék, munkanélküli segély, rokkantsági ellátás stb.), egy igazgatási ágazatban történő, ezáltal egy rész-mutatószámokban történő kezelésük értelmezési problémákat vethet fel. Egészen más ugyanis annak a megítélése, ha egy állam sokat költ a kötelező nyugdíjkiadásokat egyaránt magában foglaló szociális kiadásokra, mint annak, amikor a nyugdíjkiadásoktól megtisztított „tisztá” szociális kiadásokra fordít sokat egy társadalom. Még akkor is, ha mindkét típusú kiadás nyilvánvalóan a szociális védőháló fogalmi körébe tartozik.

A GDP számszerűsítéséből és értelmezéséből következő korlátok

A GDP mérésével összefüggő problémák széleskörűen ismertek. Az államháztartási kiadások GDP-n belüli arányát kifejező mutatószám esetén nem függetleníthetjük magunkat ezektől a problémáktól. A mutatószám aktuális értékeinek és az értékekből következő tendenciáknak az elemzése esetén tekintettel kell lennünk a GDP számszerűsítéséből eredő korlátokra. Az elemzés mellett, hogy felhívja ezekre a figyelmet, kizárólag felsorolás szintű szemlét kíván adni a problémák jellegéről, azok tételes kifejtésére nem nyílik lehetőség. A számszerűsítéssel és értelmezéssel összefüggő korlátok közreadását a többek között a GDP-nek a gazdasági teljesítmény és a társadalmi haladás mérésében fennálló korlátai feltárására 2009-ben francia kezdeményezésre létrejött Stiglitz–Sen–Fitoussi-bizottság jelentése, Palánkai Tibornak a jelentéssel foglalkozó magyar nyelvű áttekintése, valamint Miklós Gábor tanulmánya alapján végeztük.¹² A legfontosabb szempontokkal az alábbiakban foglalkozunk.

A GDP mennyiségi szemléletű mutató, a gazdasági tevékenység mérésénél háttérbe szorulnak a minőségi szempontok. A gazdasági növekedést kívánja kifejezni, nem képes azonban a növekedésben bekövetkezett változás számszerűsítésére. A GDP egy értékében kifejezett mutató, a fejlettséget – különösen a bekövetkezett technológiai innovációt – nem képes számszerűsíteni. Ennek egyrészt eklatáns – és végeláthatatlanul sokszor hivatkozott – példája, hogy a természeti katasztrófák utáni helyreállítás növeli a GDP értékét, de az eredeti állapot visszaállítása esetén egyáltalán nem biztos, hogy jólétet növelő hatással is jár. Másrészt az értékek szintjén történő összehasonlítás – a példa kedvéért – a mobilkommunikáció területén összehasonlíthatóvá teszi az 1990-es évek és a napjaink mobiltelefonjainak gyár-

10 Lásd ehhez: COFOG.

11 A nyugdíjkiadások besorolásával összefüggő problémákra Kornai János hívta fel a figyelmünket.

12 Stiglitz, Joseph E. – Sen, Amartya – Fitoussi, Jean-Paul: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* – Palánkai Tibor: Megjegyzések Joseph Stiglitz és Amartya Sen „A gazdasági teljesítmények és a szociális haladás mérése” című jelentéséhez. *Köz-Gazdaság*, 2010. 1. sz. 11–19. o., illetve Miklós Gábor: Nem jó a GDP, de van nála jobb? *Köz-Gazdaság*, 2012. 1. sz. 213–217. o.

tási és értékesítési, valamint gazdasági növekedést eredményező számszaki adatait, de az okostelefonok megjelenésével az átlagember életében bekövetkezett minőségi változásokról nem közvetít semmilyen információt.¹³ A jövőben – bár ez jelenleg hatalmas kihívások elé állítja a gazdaságstatisztikusokat – minden bizonnyal felértékelődik a fogyasztott termékek és szolgáltatások minőségének a mérése. A kérdéskör különösen aktuális az egyre jobban felértékelődő – jelenleg dominánsan mennyiségi szemléletben (költségoldalról) mérhető és ezáltal az eredményességről kevés információt közvetítő – állami szolgáltatások esetén.

A GDP számszerűsítése a termelés, a keletkezett jövedelmek és a felhalmozás oldaláról történhet. A számszerűsítés módszertanától függetlenül azonban a GDP minden esetben egy flow jellegű – azaz kizárólag idődimenzióval együtt értelmezhető – mutató, annak következtében, hogy kizárólag flow jellegű változók (például bevétel, jövedelem, termelés, fogyasztás stb.) alapján kerül számszerűsítésre. A háztartási és államháztartási kiadások azonban nem csak megtermelésre kerülő jövedelemből (az államháztartás esetén adókból) és annak hiányában hitelből, hanem a korábban megtermelt jövedelemből mára felhalmozott vagyonelemekből is finanszírozhatóak. A GDP számszerűsítése során figyelmet kellene fordítani stock, azaz állományi – idődimenzióval nem rendelkező, időpontra vonatkozó – változóknak (például raktárkészlet, vagyon, tőkeállomány stb.) a mérésbe történő beemelésére. Olyan országokban, ahol jelentős az állami vagyon, illetve ahol – Magyarországhoz hasonlóan – az állam jelentős vagyonszerzési igényekkel lép fel, ott az állam GDP-hez történő hozzájárulási képességének vizsgálata esetén a kérdés különösen felértékelődik. Ráadásul a jóléthez történő hozzájárulás értelmezése érdekében a jövedelmek és vagyonok nagyságának ismerete mellett egyaránt fontos lenne tudnunk azok eloszlását is.

Törekedni kell továbbá a jelenleg nem mért tevékenységek által termelt értékek azonosítására. Az értékteremtés fogalmi körét ki kell terjeszteni nem piaci tevékenységekre (például az állami szolgáltatások nagyobb mértékben történő azonosítására), az életminőség szociális és politikai elemeinek – a demokráciának mint tőkejóságnak – a mérésére, valamint a fenntarthatósági dimenziók hangsúlyozására és mérésbe történő beemelésére. Emellett több figyelmet kell fordítani az életminőség – valamint az abban létező egyenlőségek – számszerűsítésére.

Az állami szerepvállalás értékelésével összefüggő korlátok

A GDP-arányos államháztartási kiadások mutatószámértékéből – az elemzésben bemutatott korlátok mellett, elméletileg – következtethetünk arra, hogy az állam társadalmi és gazdasági jelenléte általánosságban, illetve egyes igazgatási ágazatok esetén milyen mértékű. A „sok-e az állam?” kérdésre azonban önmagában a mutatószám ismeretében nem lehetséges válaszolni. Köszönhetően annak, hogy az állam mellett mindig ott él minden, ami „nem állami”. A „preállami működés – teljes centralizáció” tengelyen helyezkednek el a gyakorlatban az egyes államok. Az elhelyezkedés ismerete azonban csak egy deskriptív kategória, érdemi következtetések levonására kevésbé alkalmas. A fenti kérdés meg-

13 Arról nem is beszélve, hogy mi történik akkor, ha piaci árak hiányában a számszerűsítés nehézkes. Ehhez és további módszertani korlátok (termékek és szolgáltatások értékelése, termelés számszerűsítése, számbavétel időzítése, tevékenységek eltérő időpontban történő elszámolása, szezonális, stb.) bemutatásához lásd Hüttl Antónia: A bruttó hazai termék, azaz a GDP statisztikája, *Sigma*, 1997. 1–2. sz. 51–74. o.

válaszolása érdekében párhuzamosan tárgyalni kell a nem állami területek milyenségét. Értékelő állítások megfogalmazásához nélkülözhetetlen a bürokratikus koordináció visszaszorulásával fellépő egyéb koordinációs mechanizmusok ismerete.¹⁴ Koordinációs vákuum nem létezik. A domináns koordináció visszaszorulása esetén a helyét más mechanizmusok veszik át. Amennyiben leépül az állam, helyét átveheti a piac (mint azt az elmúlt években láttuk nyelvoktatás esetében a nyelviskolák, belbiztonság esetében az őrző-védő szolgáltatók által nyújtott szolgáltatások), a méltányos (a közbiztonság és közrendvédelem érdekében létrejött önkéntes tűzoltóságok és polgárőrségek), valamint az agresszív koordináció (maffiajellegű megoldások). A kérdés tehát annyiban erősen leegyszerűsítő, hogy mekkora egy államban – a sokszor a GDP-arányos államháztartási kiadások mutatószámának felhasználásával közelíteni kívánt – bürokratikus koordináció mértéke. Az értékelés során annak az elemzése szintén célszerű, hogy az állam adott nagyságú jelenléte mellett mekkora és milyen jellegű az egyéb közvetítő mechanizmusok mértéke. Egy társadalmi feladatrendszer ellátása során nincs pozitív függvényszerű kapcsolat a „jól ellátott feladatok”, valamint az „állam által ellátott feladatok között”.¹⁵ A modern vegyes gazdaságokban számos társadalmi feladat az államok részéről központi, illetve helyi koordináció mellett, számos társadalmi feladat egyéb koordinációs mechanizmusokon keresztül érvényesül. Ezek ismerete pedig egyaránt nélkülözhetetlen a véleményalkotáshoz.

Konklúzió

Az állam társadalmi és gazdasági szerepvállalásának értékelése – különösen a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság, valamint az arra adott gazdaságpolitikai válaszok következtében – napjainkban ismételten széles körű figyelemre tart számot. A szerepvállalás értékelésére indikátorként gyakran használt GDP-arányos államháztartási kiadások mutatószámának azonban e tekintetben – mint azt a fentiekben láttuk – korlátai vannak. A korlátok megismerése elengedhetetlen elemzői feladat, az eredmények értékelése során azok bemutatása pedig intellektuális kötelezettség.

A mutatószám használatát – a bemutatott nehézségektől függetlenül – ugyanakkor indokolja, hogy jelenleg nem rendelkezünk a fenti korlátoktól mentes mutatószámmal. A gazdaságstatisztika, valamint az érintett kutatóközösség együttes jövőbeni feladata, hogy a fenti korlátokat lebontsa. Az azonban biztos, hogy – a GDP mérésének fejlesztése során megfogalmazott követelményekhez hasonlóan – a jövőben az állami szerepvállalás mérése több egymást kiegészítő mutatószámmal történhet. A mutatószámok kapcsolatrendszere pedig szükségszerűen nem additív, hanem – minden bizonnyal – multiplikatív lesz. A multiplikatív kapcsolatrendszernek köszönhetően egyrészt a mutatószám-fetizmus kiküszöbölhető, másrészt az értékelés során figyelembe vehető lesz a következő irányelv: amennyiben a legtöbb használt mutató értékelése pozitív, ráadásul a mutatószámok korreláltak, akkor a „nagy vs. kicsi állam” közötti értékválasztástól függetlenül elmondhatjuk, hogy egy országban megfelelő irányba mennek a dolgok.

¹⁴ A koordinációs mechanizmusok áttekintéséhez lásd Kornai János: *A szocialista rendszer*. Budapest, 1993, HVG Kiadó.

¹⁵ Egyesek szerint a kapcsolat függvényszerű, ugyanakkor negatív előjelű. Ez esetben ez a következőt jelenti: az a feladatrendszer, amelyet az állam végez, hatékonyságát és eredményességét tekintve csak rosszabb lehet, mint ha azt – jellemzően – a piac végezné. A szerző az illetén véleményeket egyrészt túlzott leegyszerűsítésnek tartja, másrészt nem is ért velük egyet.